

XIVA ME'MORIY OBIDALARI ME'MORCHILIGIDA AKS ETGAN QUR'ON OYATLARI AHAMIYATI (SAYYID MOHI RO'YI JAHON MAJMUASI MISOLIDA)

*Djabborova Adolatxon Kazakbayevna, Urganch davlat pedagogika
instituti "Tarix" kafedrasi o'qituvchisi, mustaqil tadqiqotchi*

THE SIGNIFICANCE OF THE QUR'AN VERSES REFLECTED IN THE ARCHITECTURE OF KHIVA ARCHITECTURAL MONUMENTS (THE EXAMPLE OF THE WORLD COMPLEX OF SAYID MOHI)

*Dzhabborova Adolatkhon Kazakbayevna, Teacher of the
Department of History, Urgench State Pedagogical Institute,
independent researcher*

ЗНАЧЕНИЕ АЯТОВ КОРАНА, ОТРАЖЕННОЕ В АРХИТЕКТУРЕ АРХИТЕКТУРНЫХ ПАМЯТНИКОВ ХИВЫ (НА ПРИМЕРЕ КОМПЛЕКСА САИДА МОХИ РУЙИ ЖАХОН)

*Джабборова Адолатхон Казакбаевна, преподаватель кафедры
истории Ургенчского государственного педагогического
института, независимый исследователь*

<https://orcid.org/0009-0003-1098-3143>

e-mail:

djabborovaadolatkxon@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada Ko'hna Xiva shahrida joylashgan Sayyid Mohi Ro'yi Jahon majmuasi peshtoqlarida aks ettirilgan naqshlar va epigrafik yozuvlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Sayyid Mohi Ro'yi Jahon majmuasi, Qur'on oyatlari, suralari, Oli Imron surasi, Yasin surasi, Xiva "Ichan Qala" muzey qo'riqxonasi, peshtoq, ostona, Sayyid Muhammad, epigrafik yozuv.

Abstract: This article analyzes the patterns and epigraphic inscriptions reflected on the roofs of the Sayyid Mohi Royi Jahan complex located in the ancient city of Khiva.

Key words: Sayyid Mohy Roy World Complex, Quranic verses, suras, Surah Ali Imran, Surah Yasin, Khiva "Ichan Qala" Museum Reserve, roof, threshold, Sayyid Muhammad, epigraphic inscription.

Аннотация: В данной статье анализируются узоры и эпиграфические надписи, отраженные на крышах комплекса Сайида Мохы Ройи Джахана, расположенного в древнем городе Хива.

Ключевые слова: В данной статье анализируются узоры и эпиграфические надписи, отраженные на крышах комплекса Сайида Мохы Ройи Джахана, расположенного в древнем городе Хива.

KIRISH. Imoratlar insonlarning yashashi uchun eng zarur ehtiyojlaridan biridir. Yillar o'tgan sari har bir xalq o'z tabiati yoki diniga monand shaklda imoratlar qura boshlagan va bezash san'ati alohida ajralib turgan. Bu albatta har bir xalqning diniga ham bog'liq bo'lgan. Masalan, islom dinida

diniy imoratlarning qurilishida uning vazifasini kuchaytirish maqsadida ularda Qur'on suralarining oyatlari yozilishi urf bo'lgan. Bu yozuvlar dastlab omma uchun Qur'on oyatlarini esga solib turish, masjidning vazifasini xotirlatish uchun bo'lgan,

keyinchalik esa bu yozuvlar masjid badiiyligini yanada oshirishga xizmat qilgan.

Har bir harflarning yozilishida unga sayqal berib o'ziga xos bir go'zallik yaratilgan. Bundan tashqari, islom kalligrafiyasi estetik badiiy go'zallikdan ko'ra fahm, idrok-tafakkur bilan ko'proq bog'langan. Shuningdek, binolarda Qur'on oyatlari, she'riy shakldagi yozuvlar, bino qurilishiga sababchi bo'lgan shaxs yoki hukmdorlar haqida sharhlar, maqtab tarannum qilingan bo'lib, har xil ramziy naqshlar ham o'z ifodasini topgan. Bu xattotlik san'atidagi bezaklar hamisha insonlarga yaxshilik, ulug'lik, tinchlik, poklik timsoli ma'nosini bergan.

Shuningdek, darvoza va uning peshtoqlaridagi yozuvlarning ma'nolari ham e'tiborga loyiqdir. Ayniqsa, ko'hna Xiva shahridagi imoratlarining deyarli barchasida darvoza va peshtoqlaridagi naqsh va bezaklar bir-biridan farq qiladi va alohida ma'noga ega. Imoratlardagi peshtoqning me'morchilikda har xil bezaklar bilan naqshlar bo'lishi bu imoratning yanada e'tiborliroq bo'lishiga asos bo'lgan. Uning katta hajmda bo'lishi yanada salobatliroq ko'rinishini ta'minlagan.

Islom dinida Qur'on oyatlari va suralari muqaddas bo'lgan, aholi o'rtasida hurmat va ehtiromga ega bo'lgan. Xiva shahridagi mahobatli peshtoqlari bezaklari bilan alohida e'tiborga loyiqdir. Masalan, Ota darvozasi aynan shu darvozada kirish eshik tabaqasida Qur'onning Ixlos surasi yozilgan, Sayyid Mohi Ro'yi Jahon maqbarasi peshtoqidagi Qur'on oyatlari ham g'oyat ahamiyatlidir. Bugungi kunda bunday imoratlarga qiziquvchilar soni ham ortib bormoqda. Bu esa madaniyatimizning ma'naviy zavq berish qiymatini yuksak ekanligidan dalolat beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. Jahon sivilizatsiyasi rivojiga katta hissa qo'shgan Xorazm va Xiva tarixi azaldan dunyo olimlarining diqqatini jalb qilib kelgan. O'rta Osiyoga, jumladan Xorazm xonligiga kelgan sayyohlar va elchilarning xotiralari, ilmiy va badiiy asarlari o'sha davr tarixini o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Ular jumlasiga A. Jenkinson[1], mayor Blankennagel[2], N.N. Muravyev[3], G.I. Danilevckiy[4], Y.V. Xanikov[5], A. Kalmikov[6], A. Vamberi[7], V. Labachevskiy[8], A.L. Kun[9] va boshqalarning

asarlari kiritish mumkin. Xorijiy manbalarda ham tarixiy imoratlarimiz haqida ma'lumot berilgani qadimgi Xiva shahrining ma'naviy taraqqiyotda qanchalar boy ekanligini bildiradi.

Sho'rolar davrida majmua xarob holga kelgan edi. 2008–2009 yillarda bajarilgan katta ta'mirlash ishlari natijasida imoratlar umri uzaytirildi. Xonlik davrida rejalashtirilgan, ammo amalga oshirilmay qolgan ishlar, ya'ni koshinlar bilan bezatish ishlari ham yakuniga yetkazildi. Maqbara peshtoqiga eski usulda naqshinkor koshinlar o'rnatilib, Qur'on oyatlari (Oli Imron surasining 193-oyati va Yasin surasining 33–48-oyatlari) bilan muzayyan qilindi. Koshinlarni Xorazmdagi Kattabog' koshinpazlar maktabining vakillari, naqqosh-koshinpazlar Bahodir Otajonov, Odilbek Rahimov va Ollonazar Sa'dullaev rahbarligida tayyorlab o'rnatishdi. Yozuvlarni usta naqqosh va xattot Muhiddin Xo'ja tayyorlab berdi[10].

Xattotlik san'ati Sharq mamlakatlarida, jumladan Xivada qadimdan rivojlangan bo'lib, bu kasb egalarining ishi yuksak san'at darajasiga ko'tarilgan va tarixiy yodgorliklar, ulkan imoratlar uchun naqsh va bezak vazifasini ham o'tagan. Ajdodlarimiz shu bilan cheklanmay, ulardan raqam sifatida ham foydalanganlar va "muammo" usulida tarixiy sanalarni so'zlar vositasida yashirin qilganlar[10].

Bunga Sayyid Mohi Ro'yi Jahon majmuasidagi "muammo" usuli misol bo'ladi:

Murshidi solik Muhammad Solih xalifa ibn Muhammad Rasul xalifa marhumiy. Shahri rabbiul avval fi sanata 13123.

ح ج ا و ه ب ا ر ه ا ی ا ج ت ن ج م ی ا ک ه
 $5+1+20+10+1+3+400+50+3+40+10+5+1+200+2$
 $+1+5+3+1+6+600 = 1367.$

Bismillahir rohmanir rohiym. Oriflar qalbining tuganmas nurlar bilan yorituvchiga behad hamdlar bo'lsin. Uning sirlar xushbo'yini taratuvchi ruhiga eng yaxshilarning Rasuli bo'lgan payg'ambarga, uning oilasiga va sahobalariga salavotlar bo'lsin[10].

Islom dini o'rnatilgandan so'ng ham Sharq xalqlarida eshik, Haq taolo dargohi degan tushuncha bo'lgan. Shuning uchun ko'p joylarda eshiklarda quyidagi yozuv bilan:

*Kushoda bod ba davlat hamisha dargoh,
Ba haq ashhadu an lo iloha illalloh.*

Ma'nosi:

Bu eshik baxt uchun doimo ochiq bo'lsin!

Guvohlik beramanki, Allohdan o'zga iloh yo'qdir[11].

Eshik, ostona, peshtoq ma'nolari Jannat ramzini bildirgan. Shuning uchun ham unga muqaddas Qur'on oyatlari va suralari orqali bezak berilgan. Bunday bezak berishda asosan me'morchilikdagi ustalar o'zining xattotlik san'ati orqali o'ziga xos bir bezak turini kashf qilgan. Ustalar hamma vaqt o'z kasb-korini farzandiga meros qoldirgan va shogirt sifatida tayyorlagan. O'zbekistonda o'ziga xos ganchkorlik maktablari mavjud. Shulardan biri Xorazm ganchkorlik maktabidir[12].

MUHOKAMA. Xorazm azaldan qadimiy sivilizatsiya makonlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa Ko'hna Xiva shahrining obidalarini hozirgi kunda ham sayyohlarning e'tiborini o'ziga jalb qilmoqda. Shuningdek, xorijiy sayyohlar va tarixchilar ham Xorazm haqida o'z asarlarida yoki kundaliklarida yozib qoldirganlar. Bular jumlasiga A. Jekinson, mayor Blankennagel, N.N. Muravyev, G.I. Danilevskiy, Y.V. Xanikov, A. Kalmikov, A. Vamberi, V. Labachevskiy, A.L. Kun va boshqalarning asarlarini misol tariqasida kiritish mumkin.

Imoratlar insonlarning estetik bezalishida dinning ham o'ziga yarasha ta'siri bo'lgan va yillar davomida islom dinining kirib kelishi bilan uning talablariga ham ta'sir o'tkazgan. Endilikda inshootlarda odamlar parrandalar va jonivorlar tasvirini chizish ham yo'qola bordi. Uning o'rnini epigrafik yozuvlarda aks ettirilgan ramziy ma'nolarga ega bo'lgan bezaklar egallay boshladi. Bu esa albatta diniy ta'sirlardan biri edi.

Eshik esa Yaratganning dargohi sifatida e'tirof qilindi. Eshik o'ziga yarasha homoya vositasi sifatida ham xizmat qilgan. Shu sababdan eshik peshtoqlariga xonadon egalarini yomonlikdan saqlaydi degan maqsadda Qur'on oyatlari yozilgan.

Xiva shahrida birqancha masjid, madrasa va imoratlar mavjud. Shular qatorida Sayyid Mohi Ro'yi Jahon majmuasi ham o'zining qurilishi va peshtoqidagi Qur'on sura va oyatlari ahamiyati bilan ajralib turadi.

Avvalo, Sayyid Mohi Ro'yi Jahon majmuasi nomi nima uchun berilgani tahlil qilinadi. Sayyid so'zi arabcha so'zdan olingan

bo'lib, yetakchi ma'nosini anglatadi va Muhammad alayhissalom avlodlarining faxriy unvoni hisoblanadi. "Riyoz al-zokirin" asarida yozilishicha, Sayyid Muhammad chiroyi misli Yusuf payg'ambardek bo'lganligi va yigitlik chog'ida vafot etganligi haqida ma'lumotlar keltirilgan. Shuning uchun "mohi ro'yi jahon" – yer yuzining eng chiroylisi nomi musharraf bo'lgan.

Sayyid Muhammadning qabri Amudaryoning shimolidagi To'rtko'l tumanida joylashgan. Amudaryoning tez-tez suv toshqinlari bo'lishi azaldan ma'lum bo'lib, 1887-yil bahorida ham bu toshqin bo'lish xavfi mavjud bo'lgan. Shuning uchun Sayyid avlodidan bo'lgan Xiva xoni Muhammad Raximxon uning hokimini Xivaga olib kelishni buyurgan. So'ngra A'load Din Xo'ja Eshon alayhi rahmaning qabri yonida dafn qilingan.

Majmuaning yozilgan lavhi bo'lib, o'lchamlari 66x99 santimetr. Hozirgi kunda bu lavh Xiva "Ichon Qala" muzey qo'riqxonasining Amaliy san'at bo'limida saqlanmoqda.

Mustaqillikka erishmasimizdan oldin ya'ni sho'rolar zamonida bu majmua juda haroba xolatda bo'lgan. Keyinchalik 2008-2009-yillarda esa bu imorat bezaklari xonlik davrida rejalashtirilgan lekin amalga oshirilmagan koshin bezaklari o'z nihoyasiga yetkazildi. Maqbaraning peshtoqiga bezaklar berildi. Shu o'rinda uning peshtoqiga Qur'on oyatlari ya'ni Oli Imron surasining 193-oyati, Yasin surasining 33-48 oyatlari xattotlik san'ati bilan bezatilgan. Peshtoq ostonadan boshlanadi. Ostona esa azaldan barcha xalqlarda ilohiy ramzga ega bo'lgan. Shu sababli ham peshtoq ostona kabi muqaddas sanalgan. Peshtoq ham tashqi dunyodan ichki dunyoga o'tish vazifasini bajargan bo'lib peshtoqning ramziy ma'nosi islom dini o'rnatilgandan so'ng Jannat ramzini o'zida aks ettirgan. Shuning uchun ham Qur'onning oyat va suralari peshtoqqa yozilgan. Albatta bu imoratlarga bezak bo'lishi bilan birga uning ahamiyatini ham oshirganligidan dalolat beradi.

Sayyid mohi ro'yi jahon majmuasi koshinlarini esa Xorazmdagi Kattabog' koshinpazlar maktabining yetuk vakillaridan biri bo'lgan naqqosh, koshinpaz Bahodir Otajanov, Ollonazar Sadullayev, Odilbek Otajanovlar boshchiligidagi tayyorlanib o'rnatildi. Usta naqqosh,

xattot Muhiddin xo'ja tomonidan uning yozuvlari tayyorlab berildi.

Xattotlik san'ati Xivada qadimdan rivojlangan bo'lib, bu uslub imoratni bezashda ham o'ziga xos madaniyatni vujudga kelishiga sababchi bo'lgan. Xattotlik san'atida ajdodlarimiz shu bilan cheklanmay, ulardan raqam sifatida ham foydalanganlar. Bu usul esa bu imoratning qachon va qaysi usta tomonidan naqsh bezaklar berilgani haqida ma'lumotlar beradi. Bu esa imorat haqida haqiqiy tahlil qilishda dalil sifatida foydalanishga yordam beradi. "Muammo" usulida tarixiy sanalarni so'zlar vositasida yashirin qilishgan. Xorazm ganchkorlik maktabi o'ziga xos ganchkorlik uslubi bilan ham qadimdan mashhurdir. Hozirgi kunda ham me'morchilik san'ati bilan shug'ullanuvchi usta koshinpazlarimiz ham bo'lib ular qadimgi shaharlarimizni ta'mir qilishda o'z yordamlarini ayamaydilar.

XULOSA. Xiva shahri imoratlari bezaklaridagi yozuv, naqsh ramziy belgilar o'ziga xos ma'no kasb qilgan. Imoratlardagi bezaklar omma tarbiyasida ham alohida e'tibor qaratgan. Bezaklardagi go'zallik bugungi kunda ham o'z jozibadorligini yo'qotmagan. Bu bezaklar kishini ma'naviy poklikka undagan. Undagi ranglar tasvirining ma'nolari, epigrafik yozuvlar, oyatlar aynan poklik, tinchlik, yaxshilik g'oyalarini ilgari surgan. Insonlarni yaxshilika undagan. Bunday sifatlarni o'zida ifodalagan bezaklar Ko'hna Xiva me'morchiligining alohida bir yo'nalishini shakllantirishida asos bo'lib xizmat qilgan.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Дженкинсон А. Путешествие в Среднюю Азию 1558–1560 гг. // Английские путешественники в Московском государстве в XVI в. Л., 1938. С. 167–193.

2. Путевые заметки майора Бланкеннагеля о Хиве в 1793–94 гг. С примечаниями Дейст. Чл. Общ. В.В. Григорьева // Вестник ИРГО, Ч. 22. СПб., 1858. С. 87–116.

3. Записки Н.Н. Муравьева Карского. 1819 г. Путешествие в Хиву // Русский архив. М.: Университетская типография (М. Катков) на Страстном бульваре, 1887. №9–10. Издаваемый Петром Бартеневым, книга третья. С. 5–42, 145–176.

4. Данилевский Г.И. Описание Хивинского ханства ЗРГО. Кн. V. СПб., 1851. С. 62–140.

5. Ханыков Я.В. Пояснительная записка к карте Аральского моря и Хивинского ханства, с их окрестностями // ЗРГО. Кн. У. СПб., 1851. С. 268–358.

6. Калмыков А. Хива. Протоколы заседаний и сообщений членов ТКЛА. Вып. 12. Ташкент, 1908.

7. Вамбери А. Путешествие по Средней Азии. СПб., 1865.

8. Лобачевский В. Хивинский район. Военно-статистическое описание Туркестанского военного округа. Ташкент, 1912.

9. Кун А.Л. Поездка по Хивинскому ханству в 1873 г. Известия ИРГО, Т. 10, №1. СПб., 1874.

10. Xudayberganov K. Xiva dunyodagi eng ko'hna qal'a. T., 2012. B. 270, 276, 4.

11. Nozilov D. Orta osiyo me'morchiligida odatlar, qoidalar va ramziy ifodalar. T. San'at, 2011. B. 80.

12. S. Bulatov, A. Muxtorov. Ganchkorlik san'ati. Musiq nashriyoti, 2006. B. 7.

